

OSMANLI DÖNEMİ ŐEHİRİZOR EYALETİNDE İDARİ TAKSİMAT

Hasan Koç*

Öz

Ana hatları ile bugünkü Kerkük, Erbil ve Süleymaniye olarak ifade edebileceğimiz Őehirzor, tarihte Şehrezûr olarak da bilinmektedir. 1554 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Őehirzor'un ilk tahriri 1560 yılında tamamlanmıştır. Burada vilayet (eyalet) olarak adlandırıldığını görmekteyiz. Eyalet bu dönemde 7 liva ve 17 nahiyeden oluşmuştur. Zamanla genişleyerek 20 sancağın üzerine çıktığı kaynaklarda görülmektedir. Bazı dönemlerde ise bu sayı 30-32'yi bulmaktadır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin büyük eyaletlerinden birisi olmuştur. 1864 vilayet nizamnamesi ile sancak olarak Bağdat'a bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Őehirzor, Eyalet, Sancak, Kuzey Irak, Kerkük, Erbil, Süleymaniye

Abstract

Administrative Division in the State of Shahrizor during the Ottoman Period

Shahrizor we will be able to express as Kirkuk, Arbil and Sulaymaniyah, are also known as Shahrezûr in history. Shahrizor came under Ottoman rule in 1554 and the first census was completed in 1560. We see in here that it was called as province (state). State in this period consisted of seven sanjak and seventeen subdistricts. It is observed in resources that the number increases and exceeds twenty with times. In some periods, the number is up to 30-32. In this sense, has become one of the largest state of the Ottoman Empire. It's linked to Baghdad as a sanjak with the regulation of 1864.

Key words: Shahrazur, State, Sanjak, Northern Iraq, Kirkuk, Arbil, Suleymani-yah

---

* Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, h_koc06@hotmail.com

Giriş

İlk olarak Şehrezûr şeklindeki telaffuzu ile İslam Tarihi kaynaklarında ismine rastladığımız ve Irak'ın kuzeyinde önemli bir yerleşim birimi olan Şehrizor miladi 643 yılında Utbe bin Ferkad tarafından Sasanilerden alınarak Müslümanların hakimiyetine dahil edilmiştir. Ali bin Ebî Talip zamanında Haricilerin Muaviye bin Ebî Süfyan'a karşı Şehrizor'a çekilmeleri sonrasında Hariciler için önemli bir şehir olmuştur. Emevi halifeliğinin yıkılışını bu bölgede meydana gelen Zâb muharebeleri getirmiştir. Abbasiler döneminde zaman zaman Musul'a bağlı olarak yönetilmiş, zaman zaman ise Darâbâz, Sâmgân ile birlikte tek vilayet sayılmıştır.

Tuğrul Beğ ile birlikte bölgede Selçuklu hakimiyeti görülmektedir. Şehrizor'da, Selçuklu devrinde artık bölgenin itibarlı gücünü Türkmenler oluşturmuştur. 12. Yüzyılda bölgede Kıfçakoğullarının tam bir hakimiyeti görülmektedir. 13. Yüzyılın ilk yarısında Erbil Atabeyliği'nin hakimiyeti varken, Moğolların Bağdat'ı istilasından Osmanlı fethine kadar olan dönem kimi kaynaklarda bölge için Moğol-Türkmen dönemleri şeklinde ifade edilir.

Şehir/bölge tarihi çalışmaları için yukarıda belirtmiş olduğumuz dönemlere ait zengin bir literatür vardır. Şehre veya bölgeye yönelik konuların çeşitliliği de bu zenginliğe katkı sağlar. Şehir bir bütün olarak ele alınabildiği gibi şehrin alimleri, mimari eserleri, tarihi, coğrafyası ayrı ayrı da ele alınabilmektedir. Bu dönemler için Şehrizor da farklı boyutları ile değerlendirilebilir.

Osmanlı Dönemi söz konusu olduğunda birincil kaynaklar olan arşiv belgeleri öncelik taşımaktadır. Tahrir ve Mühimme Defterleri öncelikle incelenmesi gereken evrak olarak ortaya çıkmıştır. Biz burada, hazırlamakta olduğumuz doktora tezimizin de önemli bir parçasını oluşturan, Şehrizor'un İdari Taksimatı'nı arşiv belgeleri ışığında ele almaya çalışırken diğer eserlerden de istifade edeceğiz.

Şehrizor'un (Şehrizol'un) İdârî Taksîmâtı

Osmanlı Devleti idari bakımdan eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar ise kazalara ayrılmıştır. Eyaletler ilk dönemlerde vilayet olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte Beğlerbeğliği tabiri de yaygın olarak kullanılmıştır. Anadolu ve Rumeli Beğlerbeğliği olarak fazlaca karşımıza çıkan ve önceleri belgelerde vilayet olarak adlandırılan bu birimlerin ancak on altıncı asır sonlarından itibaren eyalet olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Osmanlı idari sisteminde Salyaneli ve Salyanesiz olarak ikiye ayrılan eyaletlerde bu ayırım tımar sisteminin esas alınıp alınmamasına göre tespit edilmişti. Beğlerbeğlikler belli bir kanuna göre işlerdi, ilk önce fethedilen Beğlerbeğlik diğerlerinden daha kıdemli sayılırdı. (Aynî Ali Efendi, 1964: 7) Eyalet, liva veya sancak denilen idari birimlerden meydana geliyor; Beğlerbeği, Paşa Sancağı ismi verilen merkez sancakta bulunuyordu.

Sancaklar 200 bin akçelikti. Fakat yararlılık gösterenlere mükâfât olarak ilave yapılabiliyordu. Hâssı yüksek olan sancak beyi düşük olanlardan daha kıdemli sayılırdı. Bunlar da Beğlerbeğiler ile aynı şekilde savaş zamanında her 5000 akçe için bir cebelî¹ savaşa göndermekle yükümlüydüler. (Aynî Ali Efendi, 1964: 19)

Osmanlıların eyalet teşkilâtı XVI. Yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil almıştı; Doğu ve Güney-Anadolu ile Suriye, Mısır, Irak ve Avrupa'da Macaristan bölgelerinin zaptı yeni ve mühim eyaletler meydana çıkarmıştı ki Şehrizar da bunlardan biriydi.² Osmanlı Dönemi'nde Şehrizar'ın idari yapısıyla ilgili ilk kayıtlara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan tahrir defterinde rastlıyoruz. Defter, fethinden sonra sancak (liva) ve nahiyeleri ifade eden tespit ettiğimiz ilk kayıt olması açısından oldukça önemlidir.

967 / 1560 yılında, yani 351 nolu tahrir defterinin icmal kısmında Liva olarak ifade edilen Şehrizar; Zalim, Toyı³ (Zalim'e de bağlı olduğu ifade edilmiştir), Çınarhuper, Nevsüd, Şimran, Sebül, Şehribazar, Sürücek, Dâvudân, Paski, Pâk, Kelaş ve Alan, Dulhavran, Karadağ, Veyleke nahiyelerinden oluşmaktadır. Bu kısımda Karadağ ayrıca liva olarak da ifade edilmiştir. Zengâbâd isimli bir nahije ise Bağdat'a tabi olduğu ifade edilerek Şehrizar tahrir defterinin icmal kısmına kaydedilmiştir. (TKGM. TT.d., 351, V. 13a.). Buna göre Şehrizar'a tâbi nahiyelerin sayısı 15'tir. Defterin mufassal kısmında ise bunlara ek olarak Havar (TKGM. TT.d., 351, V. 53b.), Sazan (TKGM. TT.d., 351, V. 64b.) nahiyeleri ile Toyı (Nöyi) nahiyesi Zalim nahyesinden hariç olarak verilmiştir. İcmal ve mufassal kısımlarındaki nahiyeler birlikte değerlendirildiğinde 1560 yılında Şehrizar Vilâyeti'nin Şehrizar livası dahil olmak üzere 7

1 Osmanlı Devleti'nde tımar ve zeamet sahiplerinin yanlarında götürdükleri silahlı askerlere verilen isimdir.

2 Diğer eyaletler Erzurum, Diyarbakır, Van, Dulkadıriye, Haleb, Suriye, Trablusşam, Mısır, Yemen, Bağdad, Basra ve Budin, Temeşvar. (Uzunçarşılı, II: 579)

3 Nöyi şeklinde okunması da mümkündür.

livası ve 17 nahiyesi vardır. Defter başında liva olarak ifade edilen Şehrızor, defter içerisinde vilâyet olarak ifade edilmiştir. H.967 yılında Zalim'e bağlı olan köylerden bir kısmının Karadağ Sancağı'na bağlandığına dair olan kayıtlar Karadağ'ın liva konumunu da ifade ediyor(TKGM. TT.d., 351, V. 28 a-b, 117a.). Aynı zamanda Liva olarak ifade edilen diğer nahiyeleri ise Sürücek (TKGM. TT.d., 351, V. 8b.), Dulhavran (TKGM. TT.d., 351, V. 109a.), Kelaş ve Alan (TKGM. TT.d., 351, V. 73b.), Pâk (TKGM. TT.d., 351, V. 84b.), Dâvudân (TKGM. TT.d., 351, V. 89a.) olarak görülüyor. Zalim, Çınar Huper, Nevsüd, Şimran, Sebül, Şehribazar nahiyeleri ise Şehrızor Sancağı'na bağlıdır (TKGM. TT.d., 351, V. 6a-7b.).

Tahrir defterine göre 1560 yılında Şehrızor'da bulunan livalar, nahiyeler ve beğler şunlardır.

Şehrızor Eyaleti ¹		
Liva	Nahiye	Beğ
Şehrızor	Zâlim	Hamza Beğ
	Çınar Huper	
	Nevsüd	
	Şimran	
	Sebül	
	Şehribazar	
	Nöyi	
	Sazan	
	Havar	Şah Veli Beğ
	Paski	
Sürücek	Sürücek	Zenin Beğ (Mir liva)
Dâvudân	Dâvudân	Şahruh Beğ
Pâk	Pâk	
Kelaş ve Alan	Kelaş ve Alan	Çingiz Han Beğ
Dulhavran	Dulhavran	İvaz Beğ (Mir liva)
Karadağ	Karadağ	Şehvar Beğ
		İvaz Beğ
	Veyleke	
7 Liva	17 Nahiye	

1560 yılında tahrir defterine göre idari taksimatını verdiğimiz Şehrizar vilâyetinin, sancak sayısında zaman içerisinde ciddi artış görmüştür. 1568-1574 arası dönemde 24 sancağı vardır. (Agoston, 2013: 191)

Osmanlı ilk döneminde Şehrizar Irak'ta bir eyalet sayılıyordu. Erbâb-ı dîvan, alaybeği ve yeniçeri reisi vardı. Onun teşkilatlanması Sultan Murad dönemine kadar bu şekilde devam etti. Sabit ve istikrarsız bir vilâyete ayrıldı. Onlar: Sürücek, Erbil, Kesnan, Cebel-i Hamrin, Şehribazâr, Çengûre, Hezarmerûd, Harir, Havran, Merkâre, Rudin, Tiltâvi, Siyah Zencir, Acur, Ebruman, Pak, Perenli, Palkas, Usni, Kal'a Gâzî'dir. (Azzâvî, H.1420 (M.2000): 159-160)⁴

Zaman zaman Bağdat idaresine dahil edilmekle birlikte Şehrizar genellikle eyalet (beğlerbeğlik) olarak idare olunmuştur. Kısa bir süre için farklı bir eyalet çatısı altında bulunduğu yönünde bilgiler de vardır. Akgündüz Osmanlı Devleti'nde 986/1578 yılında Şehrizar Eyâleti kurulana kadar Lûristan Vilâyeti adıyla bir eyâlet olduğunu ifade eder. Ancak öncesinde de Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki en üst idare birimi olan vilâyet olarak sayıldığını yukarıda belirtmiştik. Akgündüz'ün ifadesine göre "bu eyâletin [Luristan] Kanunî devrindeki sancak merkezleri şunlardır: Hâruniye, Şehrizar, Bâcvanlu, Cengûre, Hurmatu, Hûrîde, Baban, Rigne, Bira ve Grid. Bir ara Erbil Sancağı da bu eyâlete bağlanmıştır. (Akgündüz, 1994: VII, 95)

Ramazan 986 (Kasım 1578) tarihli bir Mühimme Defteri kaydında Şehrizar vilâyeti emirlerinden on altı sancak beğinin sancaklarının serhad olduğu ifade edilmektedir. (BOA, A.DVNS.MHM. 32/469). Yani Şehrizar Eyaleti'nin büyük bir bölümü İran sınırında bulunmaktadır ve iki ülke ilişkilerinde büyük önem arz etmektedir.

1517'de fethedildikten sonra Musul'un da bazen Şehrizar'a bağlandığı görülmektedir. (Gündüz, 2003: 36) Musul da zaman zaman Şehrizar (Şehrizol) Eyaleti sınırlarına dahil olmuş ancak bu süreler oldukça kısa süreli olmuştur. 1563-1566 yılları arasında Şehrizar Eyaletine bağlanmışsa da yine 1566'da tekrar Bağdat'a bağlanmıştır. 1571'de tekrar Şehrizar Eyaletine bağlanmış ancak kısa süreli olmuştur. (Gündüz, 2002: X, 583)

Feridun Bey Mecmuası'nda Şehrizar Eyaleti 8 livaya ayrılmış olarak verilmektedir. Bunlar:

4 Azzavi burada bazı sancaklarının isimlerinin telaffuzunu tam olarak bilemediğini de ifade ediyor.

Şehrızor Eyaleti ²			
Livai Huri	حر	Livai Şemamek	كشامش
Livai Kızılca kale	هعلقه جلق	Livai Dulkıran	نارقلود
Livai Sehıran	نارحس	Kethüdâlık, Defter-i Şehrızor	
Livai Zengene ocaklık	قلق اجوا من كنز	Defterdarlık, Tımarhâ-yı Şehrızor	
Livai Karadağ	غاط مرق		
Livai Köy	یوك		

Şehrızor yine XVII. yüzyılın ilk yarısında Beğlerbeğilik olarak yönetilen bir eyalettir. (Uzunçarşılı, IV, 291). XVIII. yüzyılda Irak'ta bulunan Musul, Bağdat ve Basra eyaletleri yanında Şehrızor (merkezi Kerkük) da bir eyalet olarak yönetilmektedir. (Uzunçarşılı, VI, 247)

Bir diğer bilgiye göre eyâlet 32 sancak veya livadan oluşmaktadır. Bunlar:

Şehrızor Liva ve Sancakları ³			
Erbil	Bilkas	Şehrızor	Şemirah
Şemâmek	Bil Otori	Şehrızor	Karadağ
Harir	Cebel-i Hamrin	Acur Kale	Çağan
Köy	Cenguleh	Gazi Kuşan	Kızılca
Abruman	Devraman	Mergave	Behbeh
Uşeti	Dulcuran	Hezarmerd	Zengüeh
Baf	Surucik	Rudin	Kerkük
Berend	Seyd-i Burunecin	Mihrevan	İnciran

Defter-i Hâkânî emîni Aynî Ali Efendi'nin 1018 (1602) yılında hazırladığı Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri ismi ile yayınlanan raporunda Şehrızor Eyaleti 20 sancaktan oluşmaktadır. İfade edilen sancak sayısı 20 olmasına rağmen listede 17'si verilmiş ve hükümet merkezi Van olarak ifade edilmiştir. Bu rapora göre sancaklar şu şekildedir:

Şehrızor Liva ve Sancakları ⁴			
Serücek	Hezârî mert	Harput	Uşti
Erbili keşaf	Dülcurak	Acuz	Kalei mari
Şehri bazar	Merkâve	Mavdon	
Çekule	Hariri verdin	Birent	
Cebeli harin	Kılgılı câvî	Belkazı	

Şehrizor'da bazı aşiretlere sahip emirler vardır. Bunlar sancakbeyi değil zâim seviyesindedir. Öldükleri zaman aşiretliği, tımarı ile beraber oğluna, oğlu yoksa bir akrabasına verilir. (Aynî Ali Efendi, 1964: 18).

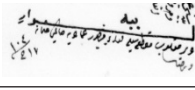
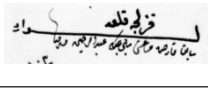
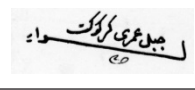
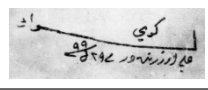
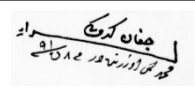
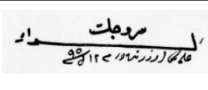
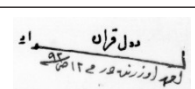
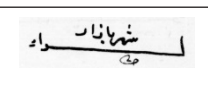
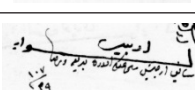
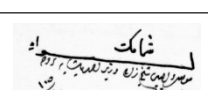
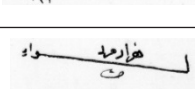
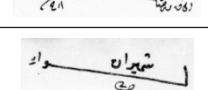
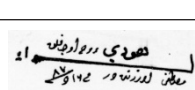
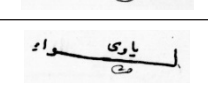
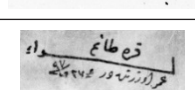
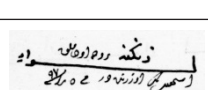
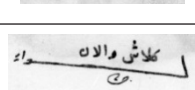
1032 (1623m.) yılına ait olup tahrir defterinde yer alan bir bilgide başka yerde rastlamadığımız şekilde doğrudan Şehrizor Nahiyesi'nden söz edilmektedir. Ancak burada da “Şehrizor sancağında ve nahiyesinde karye ve mezraa kaydı bulunmadığı” ifade edilmiştir. (TKGM. TT.d., 351, V. 15a).

1066 [1655-1656] yılında Evliyâ Çelebi Eyâlet-i Şehrizor ve Eyâlet-i İmâdiye'de 26 parça kılâ' ve şehir-i müzeyyenler seyrederek Diyarbakir'e geldiklerini ifade eder. (Eyliyâ Çelebi, 2001: V, 7). Bunun yanında Şehrizor'u 21 sancak, 85 ze'âmet ve 806 tımar olarak vermektedir. (Eyliyâ Çelebi, 2006: I, 80). Bir başka bölümde ise yirmi sancak olduğunu, erbâb-ı dîvan hizmetçileri, alaybeyi ve çeribaşısı olduğunu ifade eder. Onun şu ifadeleri, aşiret beğleri ile ilgili olması açısından da ilgi çekicidir. “Şehrezûl Eyâleti'nde bazı mîr-i aşiretler vardır. Sancakbeği hükmünde olmayup tabl [u] alem sahipleri değildir. Yüzden mütecâviz aşiret beğleridir kim erbâb-ı zü'amâ mertebesi gibi hükûmet edüp sancağı beğleri ile sefer eşerler. Fevt olduklarında mutasarrıf oldukları tîmârî mîr-i aşiretliği oğluna verirler, evlâdı yok ise akrabalarına verilir. Eğer inkırâz bulursa hârice tîmâr ve ze'âmet gibi verilir.” (Eyliyâ Çelebi, I, 2006: 86). Aynı kısımda yirmi sancak olarak ifade etmesine karşın 22 sancak ismi vermiştir. Bunlar:

Şehrizor Sancakları ⁵			
Sürücek	Hezârmerd	Sihuzencîr	Belkâs
Erbil	Dulhuvaran	Acûr	Uştî
Keşân	Merkâve	Ebrûmân	Kale-i Gâzî
Şehr-i Bazâr	Harîr	Dâvdân	Şehrezûl
Cengûle	Rûdîn	Pâk	
Cebel-i Cimri	Tiltarı	Perenli	

Maliyeden müdevver bir defter kaydında 22 Rabiülahir 1107 (30 Kasım 1695) tarihinde mutasarrıf Ali Paşa'ya ibka olunan Eyâlet-i Şehrizor'da Hûdi (ber veçhi ocaklık), Sürücek, Cebel-i Ömerî Kerkük, Kızılca kale, Şehribazar, Zengene (ber veçhi ocaklık), Yavi, Erbil, Karadağ, Köy, Şemiran, Kelaş ve Alan, Cağan Gediği, Şemâmek, Dulkıran, Bebe, Hezarmerd olmak üzere 17 adet liva ismi verilmiş, bunlar arasında ikisi ocaklık olarak ifade edilmiştir. Aynı defterde Bağdat'ın liva sayısı ise on beştir ve Zengâbad

ile Altunköprü'nün Bağdat'a bağlı olduğu görülmektedir. (BOA, MAD.d., 18551, S. 22-24). Defterde verilen kayıtlar şu şekildedir:

Eyalet-i Şehrîzor ⁶	
	
	
	
	
	
	
	
	
	

Kerkük uzun süre Şehrîzor paşalığı içerisinde sayılmış, sonra ise beğ-lerbeği burada bulunmuştur. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, Büyük Zâb'dan itibaren Kürdistan'a kadar olan bölge yani Dicle'nin doğusu Şehrîzor'un tümünü oluşturur ve bu yıllarda Bağdat paşalığına (miri miranı-na) bağlıdır. (Hubey, H. 1408 (m. 1988): 68). Bağdat Paşalığı (Beğlerbeğili-ği), Şehrîzor'da birinci dereceden bir diğer paşa, Basra'da ikinci dereceden bir paşa ve Mardin mütesellimi ona katılınca kadar oldukça sınırlı idi. Hepsinin ona eklenmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli ve en geniş paşalık (vilâyet) oldu. (Hubey, H. 1408 (m. 1988): 95).

Abdülmeccid bin Sultânü'l-Gâzî Mahmûd Hân döneminde 5 Rabiulevvel 1255'te [19 Mayıs 1839] imzalanan Devlet-i Aliyye ile Levik (لكىول) Bremen ve Hamburg cumhurları arasında mün'akid antlaşmada dile getirilen Osmanlı

idari yapısını oluşturan birimler arasında Şehrizar, Irak-ı Arap ve Acem'den, Musul'dan, Kürdistan'dan ve Diyârbekir'den farklı olarak ayrıca ifade edilmektedir. (Muâhedât Mecmûası, 2008: III, 38). Mustafa ibn Mehmed Hân zamanında (1617-1618,1622-1623) Rusya arasında imzalanan muahedede de durum benzer şekildedir. (Muâhedât Mecmûası, 2008: III, 209). Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkelerle imzalanan daha eski tarihli ahidnamelerde de, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap'a yer verme veya vermeme şeklindeki farklılıklarla birlikte, benzer ayrımları görmek mümkündür. (Bkz. Muâhedât Mecmûası, 2008: I, s. 4, 52, 83, 109, 147, 213).

Osmanlı Devleti'nin idari yapısını veren ilk salnâme olan 1266 yılı Devlet Salnânesi'nde Şehrizar, Bağdat ile birlikte anılmaktadır. Bu salnamede Osmanlı Devleti eyaletleri Edirne, Silistre, Boğdan, Eflak, Vidin, Niş, Üsküb, Sırb, Bosna, Rumili, Yanya, Selânik, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd, Girid, Kastamonu, Hüdâvendigâr, Aydın, Karaman, Adana, Bozok, Sivas, Trabzon, Erzurum, Musul, Kürdistan, Harput, Haleb, Sayda, Şam, Bağdat maa Şehrizar, Habeş, Mısır, Trablus, Tunus olarak verilmiştir. (Salname 1266: 62-91). Bağdat maa Şehrizar'un livaları Livâ-i Süleymaniye, Livâ-i Köysancak, Livâ-i Kerkük, Livâ-i Bağdat ve Livâ-i Basra şeklindedir. Bunlardan Süleymaniye, Köysancak ve Kerkük Şehrizar'u oluşturan livalardır. Karadağ, Zengene, Şehrizarbazâr, Sürücek ve Gülamber gibi kazâlar Süleymaniye içerisinde, Revandız maa Harîr, Erbil maa Altunköprü gibi kazâlar Köysancak içerisinde ve Kerkük, Göktepe ve Tazehurmatu gibi kazâlar ise Kerkük livası içerisinde yer almaktadır. (Salname 1266: 87-89)

1895-1896 yıllarında basılan Kâmûsu'l Âlâm'da ise Şehrizar "Musul vilâyetini oluşturan üç sancaktan biri" (Şemseddin Sami, 1311: IV, 2888) olarak ifade edilmektedir. Dicle'nin doğusunda kambur tarafı batıya doğru olmak üzere kuzeyden güneye doğru uzanan bir hilal şeklindedir. Batı ve kuzeyinde Musul merkezi, doğusunda az bir bağlantı ile Van vilayeti, yine doğusunda İran sınırları ve Süleymaniye sancağı güneyinde Bağdat vilayeti bu yıllarda bölgenin sınırlarını oluşturmaktadır. Bu yıllarda merkezi Kerkük'tür. 6 kaza ve 8 nahiyeden oluşmaktadır. Bunlar(Şemseddin Sami, 1311:IV, 2888, 2889):

Kaza	Nahiye	Köyler	Nüfus
Kerkük	5	310	30.000
Erbil	-	330	12.000
Ranya	-	45	5.000
Revandız	3	55	10.000
Salâhiye	-	252	18.000
Köysancak	-	158	14.000
Toplam	8	1150	89.000

Mustafa Cezar, Şehrızor'u (Şehrızol) Salyaneli eyaletler arasında vermekte ve sancaklarını Sürücük, Erbil, Keşaf, Şehribazar, Cebeli Hürmeyn, Herarmürd (Hezarmend), Tolcuran, Merkave, Accur, Cengüle, Yakberle, Belkas, Uşni, Tel ve Tavi, Sipehrenein, Ebruman, Davdan, Berend, Harir maa Rudin olarak ifade etmektedir. (Cezar, 2011: III, 1536).

17. yüzyılda bölgedeki diğer eyaletlerde olduğu gibi azalan hakimiyetin bir neticesi olarak Şehrızor eyaletindeki on dokuz sancaktan on üçü yurtluk ve ocaklıktı. (Agoston, 2013: 166)⁵. 1635'te Şehrızor'un 6 muntazam, 13 ocaklık sancağı varken, 1670'te durum neredeyse bunun tersidir. Ocaklık sayısı 5, muntazam sancak sayısı 13'tür. (Agoston, 2013: 177)

Şehrızor'un yurtluk ve ocaklık sancakları da genellikle Diyarbakır, Van, Halep, Bağdat ve Musul eyaletlerinde olduğu gibi Türkmen, Kürt ve Arap aşiret liderlerinin idaresine bırakılmıştır. (Agoston, 2013: 162)

Abdurrahman Vefik'in vermiş olduğu tabloda, Şehrızor'un Osmanlı Devleti'nde en fazla sancağa sahip eyalet olduğu görülür. Buna göre Şehrızor 31 sancağa sahipken kendisine en yakın olanı 24'er sancağa sahip Rumeli ve Van eyaletleri gelir. (Sayın, 1999: 228-232).

5 Ocaklık, Osmanlı öncesi dönemde toprak tasarrufu ve toprağın hizmet karşılığındaki kullanım hakkının belli bir aileye irsen bırakılmış olması, Osmanlı döneminde ise ocaklık sancaklar hükümet, yurtluk-ocaklık isimleriyle iki türlü olarak fetih sırasında hizmeti görülen mahallî beylere veya emirlere çoğunlukla kendi toprakları olmak üzere bırakılan yerler olarak ifade edilir. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmazken, yurtluk-ocaklık sancaklarda ise tahrir yapılabilir ve içinde tumarlar bulunabilir. Osmanlı Devleti'nde Şehrızor'un yanısıra Bosna, Anadolu, Diyarbakır, Van, Kars, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Bağdat, Basra, Adana ve Tunus Eyâletlerinde ocaklık sancaklar yer almıştır. (Kılıç, 2007, XXXIII, 317)

Sonuç

1560 yılında ilk tahriri tamamlanan Şehrizar vilayeti Osmanlı hakimiyeti-ne girdiği ilk yıllarda 7 liva ve 17 nahiyeden oluşmuştur. Bu yıllarda Şehrizar, Karadağ, Sürücek, Kelaş ve Alan, Dâvudân, Pâk ve Dulhavran (Dulkıran) ilk livaları olmuştur. Zamanla genişleyerek 20 sancağın üzerine çıktığı kaynaklarda görülmektedir. Burada Kızılca kale ve Köy sancakları farklı livalar olarak dikkatimizi çekmektedir. Erbil ve Kerkük'ün de kısa zaman içerisinde Şehrizar Eyâleti'ne dahil edildiği dikkatimizi çekmektedir. Bütün bu sancakların/livaların dahil olması ile bazı dönemlerde bu sayı 30-32'yi bulmaktadır. Bu anlamda Şehrizar Osmanlı Devleti'nin büyük eyaletlerinden birisi olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- BOA, A.DVNS.MHM. 32/469
- BOA, MAD.d., 18551
- TKGM. TT.d., 351

Basılı Eserler

- Agoston, Gabor, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013
- Akgündüz, Ahmet, Prof. Dr., *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, C. 7
- Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, Çev. Hadiye Tuncer, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964
- Azzâvî, Abbas, *Şehrizar es-Süleymaniye (el-Livâ' ve 'l-Medîne)*, Bağdat, (2000m.)
- Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, TTK, Ankara, 2011
- Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, C. 1, YKY, İstanbul, 2006
- ----- Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, C. 5, YKY, İstanbul, 2001
- Feridun Bey, *Mecmûa-i Münşeât-ı Feridun Bey*, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1265-1274, C. 2
- Gündüz, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523 – 1639)*, Elazığ, 2003
- ----- “*Osmanlı Devrinde Musul'un İdari Yapısı*”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C. 10, S. 579-588
- Hubey, Yusuf, Dr. Çev., *Rihletü Olifia (Olivier) ile'l-Irak (1794-1796 m.)*, Matbaatü'l-Mücemma' el-İlmî el-İrâkî, Bağdat, h. 1408 (m. 1988)

- Kılıç, Orhan, TDV.İA., “*Ocaklık*” maddesi, İstanbul, 2007, C. 33
- Sami, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1311, C. 4
- Sayın, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999
- Şerafeddin Han, *Şerefname*, Çev. Celâl Kabadayı, Yaba Yayınları, İstanbul, 2009, C. 1
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK yayınları, Ankara, C. II, IV, VI
- *Muâhedât Mecmûası*, Ankara, TTK, 2008, C. 1 ve 3
- *Salname* sene 1266
- (Footnotes)
- 1 TKG.M. TT.d., 351
- 2 Feridun Bey, 1265-1274: II, 302
- 3 Şerafeddin Han, 2009: I, 122-123
- 4 Aynî Ali Efendi, 1964: 18
- 5 Eyliyâ Çelebi, I, 2006: 86
- 6 BOA, MAD.d., 18551, S. 22-24